

Kıraat, Hadis ve Sanatın Buluştuğu Zemin: 11.-13.Yüzyıllarda Anadolu’da Kur’ân Kültürü ve Türk-İslam Medeniyetinin Kurumsallaşması

Abdullah CENGİZ

Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur’ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat Ana Bilim Dalı, Ardahan, Türkiye, abdullahcengiz@ardahan.edu.tr (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 25.06.2025

Kabul: 30.10.2025

Yayın: 31.10.2025

Anahtar Kelimeler:

Kıraat,
Kur’ân,
Hadis,
Anadolu,
Türk.

Bu çalışma, 11.–13. Yüzyıllarda Anadolu’da Kur’ân kıraati ve hadis öğretiminin kurumsal yapılanmasını incelemekte, bu yapıların İslâmî ilimlerin kurumsallaşması ve Türk-İslam medeniyetinin teşekkülü üzerindeki etkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Makalede, Selçuklu döneminde kurulan Dâru’l-Kurrâ ve Dâru’l-Hadis gibi kurumlar üzerinden kıraat ve hadis eğitiminin nasıl sistematik bir yapıya kavuştuğu, bu yapıların sadece ilmi değil, aynı zamanda kültürel ve estetik değerler taşıdığı vurgulanmaktadır. Araştırmada tarihsel-analitik yöntem kullanılmış; döneme ait vakfiye belgeleri, mimari yapılar ve eğitim politikaları üzerinden içerik analizi gerçekleştirilmiştir. Literatür taramasında başta İslâm Ansiklopedisi olmak üzere, dönemin eğitim yapıları ve hat sanatı üzerine yazılmış akademik kaynaklardan faydalanılmıştır. Elde edilen bulgular, bu kurumların yalnızca dinî eğitimin verildiği merkezler değil; aynı zamanda sanat, mimari ve toplumsal organizasyonun şekillendiği çok yönlü yapılar olduğunu göstermektedir. Eğitim-öğretim süreçlerinde kıraat ve hadis ilmi müfredat, müderris nitelikleri ve öğrenci burs sistemleri gibi yönleriyle kurumsal bir planlamaya tâbi tutulmuştur. Ayrıca bu yapıların taş kitabelerinde kullanılan hat sanatı, Kur’ân kültürünün estetikle buluştuğu özel bir alanı temsil etmektedir. Sonuç olarak bu makale, Selçuklu döneminde Anadolu’da İslâmî ilimlerin kurumsal boyutunu, eğitim-sanat ilişkisi çerçevesinde ele alarak dinî eğitimin tarihsel temellerini ortaya koymaktadır.

The Ground Where Recitation, Hadith, and Art Meet: Quranic Culture and the Institutionalization of Turkish-Islamic Civilization in Anatolia in the 11th-13th Centuries

Article History

Received: 25.06.2025

Accepted: 30.10.2025

Published: 31.10.2025

Article Info

Recitation,
Quran,
Hadith,
Anatolia,
Türk.

This study examines the institutional structure of Quranic recitation and hadith instruction in Anatolia between the 11th and 13th centuries, aiming to reveal the impact of these institutions on the institutionalization of Islamic sciences and the formation of Turkish-Islamic civilization. The article emphasizes how recitation and hadith instruction gained a systematic structure through institutions such as the Dâru’l-Kurrâ and Dâru’l-Hadis established during the Seljuk period, emphasizing that these structures carried not only scientific but also cultural and aesthetic value. The research employed a historical-analytical method, conducting content analysis based on endowment documents, architectural structures, and educational policies from the period. The literature review utilized academic sources on educational structures and calligraphy from the period, particularly the Islamic Encyclopedia. The findings demonstrate that these institutions were not only centers for religious education but also multifaceted structures shaping artistic, architectural, and social organization. Throughout the educational process, the sciences of recitation and hadith were subject to institutional planning, encompassing aspects such as curriculum, teacher qualifications, and student scholarship systems. Furthermore, the calligraphy used in the stone inscriptions of these structures represents a special area where Quranic culture meets aesthetics. Consequently, this article examines the institutional dimension of Islamic sciences in Anatolia during the Seljuk period within the framework of the education-art relationship, revealing the historical foundations of religious education.

Atıf/Citation: Cengiz, Abdullah. “Kıraat, Hadis ve Sanatın Buluştuğu Zemin: 11.-13.Yüzyıllarda Anadolu’da Kur’ân Kültürü ve Türk-İslam Medeniyetinin Kurumsallaşması”. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* Özel Sayı (Ekim 2025), 213-226. <https://doi.org/10.47702/sema.2025.57>

“This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)”

GİRİŞ

Anadolu toprakları, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, coğrafi ve kültürel açıdan İslâm dünyasının batıya açılan kapısı olma niteliğini sürdürmüştür. 11. Yüzyıldan itibaren Selçuklu hâkimiyetiyle birlikte bu coğrafyada yaşanan İslâmlaşma süreci, sadece siyasal bir dönüşüm değil, aynı zamanda ilmî ve kültürel bir inşa süreci olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, Kur’ân kıraati ve hadis öğretimi, İslâm medeniyetinin temel dinî disiplinleri olarak, Anadolu’da şekillenen yeni kültürel yapının mihenk taşlarını oluşturmuştur.

Selçuklu dönemiyle birlikte Dâru’l-Kurrâ ve Dâru’l-Hadis gibi kurumlar aracılığıyla Kur’ân ve hadis eğitimi sistematik bir yapıya kavuşmuş; bu kurumlar yalnızca dinî bilginin öğretildiği merkezler değil, aynı zamanda mimarî estetik, hat sanatı ve sosyal organizasyon gibi alanlarla iç içe geçmiş çok katmanlı yapılar haline gelmiştir. Mevcut literatürde bu kurumlar genellikle ilmî faaliyetleri açısından ele alınmakta; ancak sanat, mimarî ve toplum üzerindeki etkileri çoğu zaman yüzeysel geçilmektedir. Bu çalışma, kıraat ve hadis öğretim kurumlarının yalnızca pedagojik değil, aynı zamanda estetik ve sosyo-kültürel boyutlarını da derinlemesine incelemeyi amaçlayarak literatürdeki bu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

Araştırmanın özgünlüğü, Anadolu’daki Kur’ân kültürünün yalnızca eğitim politikalarıyla değil, taş kitabelerden cami mimarisine, hat sanatından vakfiye belgelerine kadar geniş bir yelpazede izlenebileceğini göstermesindedir. Böylece çalışma, Selçuklu döneminde dinî ilimlerin kurumsallaşma sürecine bütüncül bir perspektiften yaklaşmakta ve Türk-İslâm medeniyetinin inşasında bu kurumların oynadığı çok yönlü rolü gözler önüne sermektedir.

Anadolu terimi, köken olarak Bizanslıların “güneşin doğuş mekânı” manasında Yunanca *anatolē* kelimesinin türevidir. Bizanslılarda “thema” adı verilen bölgeler teşkil edilmekteydi. Roma döneminden kalan geleneksel bölge adları yerine Obseikon, Anatolikon gibi yeni idarî adlandırmalar benimsenmiştir. Bu adlandırmalardan biri olan *Thema Anatolikon*, özellikle topraklarının başkent Konstantinopolis’e göre doğuda yer alması dolayısıyla bu ismi almıştır. Başlangıçta şimdiki İç Anadolu’nun batı kesimlerini kapsayan bu bölge, Bizans İmparatoru VII. Konstantin’in (912–959) döneminde genişleyerek Eskişehir’den başlayıp Konya’ya uzanan geniş bir kesimi içerir.¹

1. Anadolu’da İslam Eğitim Kurumlarının Kuruluşu ve Gelişimi

Müslümanlarda ileri eğitim merkezi, ilk kez Buhara’da oluşturulmuştur. Yazılı kaynaklar Faracek Medresesi’nin Buhara’da 937 yılında kurulduğunu ve eğitime başladığını haber vermektedir. Dünyaca bilinen Doğu araştırmaları uzmanı ve Türkistan araştırmaları ile tanınan W. Barthold’a² göre, Buhara’da kurulan Faracek Medresesi, Orta Doğu’nun en eskisidir. O medreselerin yüksek seviyede önce Türkistan’da kurulduğunu, batıya, Irak, Suriye, Anadolu’ya yayıldığını ifade etmektedir. Eski medreselerden Ezher, 976-996 yıllarda medrese hüviyetini alabilmiştir. Türkistan’da 10-12. Yüzyıllarda kurulan medreselerden 17 tanesi Semerkant’ta bulunmaktaydı.³

Anadolu, 11. Yüzyıldan itibaren Selçuklu hâkimiyetiyle birlikte İslâmlaşma sürecine girmiş ve bu dönemde dinî ilimlerin kurumsallaşması yönünde önemli adımlar atılmıştır. Bu süreç, esasen siyasi

¹ Besim Darkot, *Türkiye İktisadî Coğrafyası*, İstanbul 1972, s. 222; Metin Tuncel, “Anadolu (Coğrafya)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/106-109.

² Vasily Barthold, 15 Kasım 1869’da Petrograd’da doğmuş, aynı şehirde Doğu Dilleri Fakültesi’nde eğitim görmüş ve 1891 yılında Almanya’ya giderek Halle ve Strasburg üniversitelerinde önemli şarkiyatçılardan ders almıştır. 1892’de Rusya’ya döndükten sonra Türkistan’da saha araştırmaları yapmış, birçok tarihî yerleşim yerini tespit ederek kazı çalışmalarına katılmıştır. Semavi Eyice, “Barthold, Vasilij Viladimiroviç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/85-87.

³ Baymirza Hayit, *Türkistan’daki Medreselerin İslâm-Türk Kültüründeki Rolü (Türk Cumhuriyetlerindeki Kültür Varlıkları)* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1993), 79-83.

olarak da yeni bir dönemin habercisidir. 11. asrın dördüncü çeyreğinde Kutalmışoğlu’nun ⁴ Anadolu’da İznik merkezli olarak kurduğu siyasi teşkilat, Türkiye Selçuklu Devleti’dir. Bu oluşum, yalnızca siyasi bir hâkimiyetin başlangıcı değil; aynı zamanda Türk-İslam kültürünün bu coğrafyada yerleşmesine öncülük eden bir medeniyet hamlesi olarak değerlendirilmelidir. Aynı dönem içerisinde Anadolu’nun fethinde önemli roller üstlenmiş olan Türkmen Beylerinin kurduğu Dânişmendliler, Saltuklular, Mengüçüklüler gibi yerel beylikler ise Anadolu’da siyasi istikrarı sağlamış ve ilim, irfan, sanat ve eğitim alanlarında önemli yatırımlarda bulunmuşlardır.⁵ Bu beyliklerden sonra ise Anadolu Selçuklu Devleti kurulmuş, ⁶ cami, medrese, Dâru’l-Kurrâ ve Dâru’l-Hadisler aracılığıyla bölgesel dinî ve ilmî yapının teşekkülünde aktif rol oynamış; Anadolu’daki İslamî kimliğin kökleşmesine ve Türk-İslam medeniyetinin bu topraklarda kurumsal bir zemine oturmasına büyük katkı sağlamışlardır.

İlerleyen zamanlarda Selçuklular, çeşitli İslam beldelerinden yüksek eğitim düzeyine sahip âlimleri Anadolu’ya davet etmiş ve böylece ilim ve fikir hayatının temellerini oluşturmuşlardır. Bu ortamın somut yansıması olan Anadolu medreseleri, yalnızca mimarî açıdan değil; eğitim içeriği bakımından da bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Âbidevî taç kapıları, geniş eyvanları ve zarif tezyinatlarıyla dikkat çeken bu yapılar, aynı zamanda dönemin ilmî zihniyetini de yansıtmaktadır. Medreselere ait vakfiye belgeleri, bu kurumların idarî yapısı, finansal sürdürülebilirliği ve eğitim faaliyetlerinin mahiyeti hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Vakfiyelerde yer alan kayıtlardan anlaşıldığı üzere, bazı medreseler belirli ilim dallarında ihtisaslaşmış yapılar olarak inşa edilmiştir. Örneğin, Konya’daki İnce Minareli Medrese hadis ilmine⁷ yoğunlaşmış bir eğitim merkeziyken; Sırcalı Medrese daha çok fıkıh⁸ sahasında uzmanlaşmıştır. Sivas’taki Çifte Medrese ise dönemin tip eğitimi açısından önemli bir merkez olarak öne çıkmaktadır.⁹

Bu vakfiye belgelerinde yalnızca hangi ilim dallarında eğitim verileceği değil, aynı zamanda derslerin işleniş usulleri, müderrislerin sahip olması gereken ilmî yeterlilikler ve mezhebî bağlılıkları gibi birçok husus ayrıntılı şekilde belirlenmiştir. Nitekim Karatay Medresesi vakfiyesinde,¹⁰ bu medresede görev yapacak müderrisin tefsir ve hadis ilimlerinde yetkin, aynı zamanda Hanefî mezhebine

⁴ Süleyman Şah, Büyük Selçuklu’nun kurucu neslinden Selçuk Bey’in ahfadı olup, Kutalmış’ın oğludur. Babası Kutalmış, Sultan Alparslan’la girdiği taht mücadelesinde mağlup olmuş; savaş sonrasında kaçışı sırasında atından düşerek hayatını kaybetmiştir (Hicri 455 / Milâdî 1063). Bu olayın ardından Süleyman Şah ve kardeşleri Mansur, Alp İlig ve Devlet, Selçuklu kuvvetlerince esiredilmiştir. Sultan Alparslan, Kutalmış’ın bütün oğullarının idam edilmesini istemişse de dönemin nüfuzlu veziri Nizâmülmülk bu talebin uygun olmadığını ifade ederek infazların önüne geçmiştir. Bu çocuklar daha sonra Urfa-Birecik civarına sürgün edilmiştir. Süleyman Şah ve kardeşleri, özellikle Sultan Melikşah devrinde yeniden siyasî ve askerî sahnede kendilerine yer bulmuş; Fırat Nehri havzasında gerçekleştirilen fetih hareketlerinde etkin rol üstlenmişlerdir. Bu faaliyetler, hem onların Selçuklu hanedanı içerisindeki varlıklarını güçlendirmiş hem de Anadolu’nun Türkleşme sürecine önemli katkılar sağlamıştır. Ebû’l-Hasen ‘Alî b. Ebî’l-Kerem Muhammed el-Cezerî İbnu’l-Eşîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, thk. ‘Umar ‘Abdusselâm Tedmurî (Beirut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1417/1997), 10/138-140; Hamza b. Esed b. ‘Alî et-Temîmî İbnu’l-Kalânsî, *Târîh Dimeşk*, thk. Suheyl Zekkâr (Dimaşk: y.y., 1403/1983), 117-119; Ali Sevim, “Süleyman Şah I”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/103-105.

⁵ Ahmed Eflâkî, *Menâkıbü’l-‘ârifîn* (nşr. Tahsin Yazıcı), Ankara 1959-61, 1/137, 215; Ahmet Yaşar Ocak, “Anadolu (Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/110-116.

⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1937, 1969, 1984; Yusuf Halaçoğlu, “Anadolu (Anadolu’nun Osmanlı Hâkimiyetine Geçiş)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/116-117.

⁷ Aptullah Kuran, *Anadolu Medreseleri* (Ankara, 1969), 1/54-55.

⁸ Ebu’l-‘Abbâs Ahmed b. ‘Alî el-Huseynî el-Makrîzî, *el-Mevâ’iz ve’l-İ’tibâr bi Zikri’l-Hıttat ve’l-‘Âşâr* (Beirut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1418), 2, 292.

⁹ Özkan Ertuğrul, “Çifte Minareli Medrese”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/8/312.

¹⁰ Osman Turan, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri 3: Celâleddin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri”, *TTK Belleten*, 12/45 (1948), s. 17-171.

mensup olması gerektiği açıkça vurgulanmaktadır. Ayrıca, bu belgelerde müderrislerin ilmî yardımcıları olan muîdler ile medrese talebelerine tahsis edilen maaş ve burslar da detaylı biçimde kayıt altına alınmış, bu sayede eğitim sisteminin maddî temelleri güvence altına alınmıştır. Bu yönüyle vakfiyeler, yalnızca hukukî belgeler değil, aynı zamanda dönemin ilmî organizasyonunu ve eğitim politikalarını yansıtan birer tarihî kaynak niteliği taşımaktadır.¹¹

2. Kur’ân Kıraati ve Hadis Öğretiminin Kurumsal Yapılanması

İslâm dini, insanın düşünme, anlama ve öğrenme kabiliyetini yücelten bir anlayışla, okuma, yazma ve bilgi edinmeye büyük değer atfetmiştir. Bu yaklaşım, Kur’ân’ın ilk inen ayetiyle açıkça ortaya konulmaktadır: “*Yaratan Rabbinin adıyla oku!*”¹² Söz konusu ayet, yalnızca bir ibadet emri değil, aynı zamanda ilim yoluyla hakikatin araştırılması gerektiğine dair bir çağrıdır.

Kur’ân-ı Kerîm’de bilgiye ve ilim sahibi olmaya yönelik teşvik, yalnızca belirli âyetlerle sınırlı kalmayıp, birçok yerde vurgulanarak devam ettirilmiştir. Bu bağlamda, “*De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*”¹³ ifadesi, bilgi ve cehalet arasındaki ayrımı net bir biçimde ortaya koymakta; ilim sahibi bireylerin dinî ve dünyevî anlamda üstün bir konumda bulunduğunu açıkça beyan etmektedir. Bu âyet, aynı zamanda İslâm düşüncesinde ilmin değerini temellendiren temel referanslardan biri olmuş; asırlardır Müslüman toplumlarında ilim tahsiline verilen önemin meşruiyet zeminini oluşturmuştur. Dolayısıyla, Kur’ân’ın ilme yönelik bu sürekli teşviki, İslâm medeniyetinin ilmî gelişimi açısından belirleyici bir rol oynamıştır. Aynı şekilde, “*Kaleme ve yazdıklarına andolsun!*”¹⁴ ifadesi yazının ve bilginin korunmasının ne kadar kıymetli olduğuna işaret eder.

Allah Rasûlü’nün hadislerinde de bu konu güçlü biçimde yer almaktadır. “*İlim talep etmek her Müslümana farzdır.*”¹⁵ hadisi, ilmin yalnızca seçkin zümrelere ait bir ayrıcalık değil; her bireyin sorumluluğu olduğunu ifade etmektedir.

İslâm’ın bu ilme yönelik teşvikleri, tarih boyunca Müslüman toplumların eğitim kurumlarına ve yazılı kültürüne büyük önem vermesine yol açmıştır. Medreselerin yanı sıra, kütüphaneler ile Dâru’l-Kurrâ ve Dâru’l-Hadis gibi ilme dayalı müesseselerin İslâm coğrafyasında yaygınlık kazanması, Kur’ân ve sünnet ekseninde şekillenen dinî ve epistemolojik yaklaşımın kurumsal tezahürü niteliğindedir.¹⁶ Bu tür kurumlar, sadece ilmî faaliyetlerin icra edildiği mekânlar değil; aynı zamanda bilginin korunması, aktarılması ve kuşaktan kuşağa taşınması açısından büyük önem taşımaktadır. Özellikle medreselerin örgün eğitim sistemine kavuşması, kütüphanelerin zengin yazma eser koleksiyonlarıyla ilim dünyasına kaynaklık etmesi, Dâru’l-Kurrâların Kur’ân kıraat geleneğini yaşatması ve Dâru’l-Hadislerin hadis ilminin sistematik biçimde öğretilmesine imkân tanınması, İslâm medeniyetinin bilgi merkezli anlayışını kurumsallaştırdığını açık biçimde göstermektedir. Aynı zamanda bu anlayış, hattatlık, kitap süsleme sanatı (tezhip), kâğıt ve mürekkep üretimi gibi bilim ve sanat dallarının gelişmesine de zemin hazırlamıştır. Kur’ân kültürünün yerleşmesine vesile olan kurumların başında Dâru’l-Kurrâlar gelmektedir.

2.1. Dâru’l-Kurrâ

¹¹ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayınları, 1991), 2/74-79; Mehmet İpşirli, “Anadolu (Eğitim ve Öğretim)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/128-130.

¹² *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Muzaffer Şahin - Halil Altuntaş (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Alak, 96/1.

¹³ *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, ez-Zümer, 39/9.

¹⁴ *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Kalem, 68/1.

¹⁵ Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd ‘Abdulbâkî (b.y.: Dâru ‘İhyâ’i’l-Kutubi’l-‘Arabiyye, ts.), Mukaddime, 17.

¹⁶ Cahit Baltacı, *XV-XVII. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, Teşkilatı, Tarihi* (İstanbul, 1970), 5.

Mekân anlamındaki “dâr” kelimesi ile “okuyan” manasında “kârî” kavramının cemisi “kurrâ”nın birleşiminden oluşan “Dâru’l-Kurrâ” ifadesi, Kur’ân’ın hem ezberden hem de yüzünden okunarak talim edildiği; bununla birlikte farklı kıraat usullerinin¹⁷ sistemli biçimde öğretildiği ilmi yapıları ifade etmektedir. Bu kurumlar, sadece Kur’ân eğitiminin icra edildiği yerler değil, aynı zamanda kıraat ilminin teorik ve pratik boyutlarıyla aktarıldığı ihtisas merkezleri olarak da değerlendirilmiştir. Literatürde bu yapılara, fonksiyonlarına göre “Dâru’l-Kur’ân” ya da özellikle hıfz faaliyetinin ön planda olduğu yerler için “Dâru’l-Huffâz” gibi adlar da verilmiştir. İslâm eğitim geleneğinde mühim bir yeri olan bu kurumlar, hem Kur’ân ilimlerinin nesilden nesile aktarımını sağlamış hem de hafızlık¹⁸ ve kıraat sanatının kurumsallaşmasında önemli bir rol oynamıştır.¹⁹

Mekke döneminde Kur’ân’ın öğretimi büyük ölçüde Dâru’l-Erkam merkezli yürütülmüştür. Hz. Peygamber, Akabe Biatları’nın ardından Medine toplumunu Kur’ân eğitimiyle tanıştırmak amacıyla, ilk muallim olarak Mus’ab b. Umeyr’i görevlendirmiştir.²⁰ İslâm’ın yayılma sürecinde, fetihlerin ardından farklı vilâyetlere atanan bazı valiler aynı zamanda Kur’ân öğreticiliği vazifesini de üstlenmişlerdir. Medine’deki Mescid-i Nebvî’de Kur’ân talimi doğrudan Hz. Peygamber tarafından yürütülmüş; bununla birlikte Suffe ashabı içerisinde Ubâde b. Sâmî²¹ gibi sahâbiler de Kur’ân eğitimiyle görevlendirilmiştir. Hz. Peygamber, özellikle mescidlerde Kur’ân derslerinin teşvik edilmesini önemseyerek, bu ilmin yaygınlaştırılmasına bizzat öncülük etmiştir.²² Resûl-i Ekrem zamanında Medine’de Kur’ân’ın öğretimi yaptırıldığı özel bir evin “Dâru’l-Kurrâ” olarak adlandırıldığına dair rivayetler bulunmaktadır.²³ Bu evin, sistemli bir şekilde Kur’ân eğitimi verilen ilk yerlerden biri olması hasebiyle, ilerleyen dönemlerde medrese kurumlarının teşekkülünde tarihî bir öncül teşkil ettiği ileri sürülmüştür²⁴. Bu çerçevede, söz konusu yapının hem mekânsal hem de fonksiyonel açıdan medrese geleneğinin temelini oluşturan ilk örneklerden biri olduğu ve İslâm eğitim tarihinde önemli bir yere sahip bulunduğu ifade edilmektedir.²⁵

Anadolu’da Selçuklu eğitim politikalarının temelini, çocuklara Kur’ân eğitiminin verilmesi yönündeki öncelik oluşturmıştır. Bu bağlamda, ilk öğretim düzeyindeki eğitim kurumlarının en önemli hedeflerinden biri, erken yaşlarda Kur’ân’ı okuyabilmesi ve ezberleyebilmesidir. Bu amaca yönelik olarak cami ve mescitlere bitişik olarak inşa edilen sıbyan mektepleri ve mahalle mektepleri, hem Kur’ân okuma ve yazma becerilerinin hem de temel dinî bilgilerin kazandırıldığı merkezler olarak fonksiyon icra etmiştir. Bu kurumlarda verilen eğitimin içeriği, Kur’ân’ın lafzî ve manevî aktarımını esas alan bir pedagojik yaklaşım etrafında şekillenmiştir.²⁶

¹⁷ İbnü’l-Cezerî’ye göre “Kıraat, Kur’ân kelimelerinin nasıl okunacağını ve nakledenlere dayandırarak, farklı okuyuşları konu edinen bir ilimdir.” Ebü’l-Hayr Şemsüddîn b. el-Cezerî Muhammed İbnü’l-Cezerî, *Muncidu’l-Mukri’in ve Murşidu’t-Tâlibîn* (b.y.: y.y., 1420/1999), 3.

¹⁸ “Hafız, hıfz kökünden koruyan, ezberleyen veya Kur’ân’ın tamamını ezberleyen anlamındadır. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu’cemü’l-müfreh li-elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm* (Kahire, 1950), “hıfz” md.

¹⁹ Nebi Bozkurt, “Dâru’l-Kurrâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/543-545.

²⁰ Ebü’l-Hayr Şemsüddîn b. el-Cezerî Muhammed İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetu’n-Nihâye fî Tabakâti’l-Kurrâ* (Bergstraesser: Mektebetu İbn Teymiyye, 1351/1932), 2/299.

²¹ Hatîb et-Tebrîzî, *Mişkâtü’l-Meşâbih* (nşr. M. Nâsirüddin el-Elbânî), Dimaşk 1380/1961, 1, 71; Bozkurt, “Dârülkurrâ”, 8/543-545.

²² Bozkurt, “Dâru’l-Kurrâ”, 8/543-545.

²³ Ebü’l-Abdullâh Muhammed b. Sa’d b. Menî’ İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kubrâ*, thk. İhsân ‘Abbâs (Beyrut: Dâru Şâdir, 1388/1968), 4, 205.

²⁴ Ebü Zeyd Ömer b. Şebbe, *Târihu’l-Medîneti’l-münevvere: Ahbârü’l-Medîneti’n-nebeviyye* (nşr. Fehîm M. Şeltût), 1399, 1/241.

²⁵ Ali b. Muhammed el-Huzâî, *Tahrîcü’d-delâlati’s-sem’iyye* (nşr. Ahmed M. Ebû Selâme), Kahire 1401/1980, 80.; Nebi Bozkurt, “Medrese”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/323-327.

²⁶ Nevzat Topal, *Anadolu Selçukluları Devrinde Aksaray Şehri* (Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler

Hicrî 10. Yüzyıldan itibaren, Selçuklu Devleti’nin himayesinde Kur’ân-ı Kerîm eğitiminin kurumsallaşması yönünde önemli adımlar atılmıştır. Bu süreçte Selçuklu idarecileri, yalnızca Kur’ân öğretimine tahsis edilmiş müstakil 300 odalı yapılar²⁷ inşa ettirmiş ve bu kurumlara “Dâru’l-Kur’ân”²⁸ veya özellikle hafızlık eğitiminin ön planda olduğu yerler için “Dâru’l-Huffâz” adını vermişlerdir. Söz konusu yapılar, Kur’ân’ın yüzünden okunması, ezberlenmesi ve kıraat ilimlerinin öğretilmesine yönelik faaliyetlerin sistemli bir şekilde yürütüldüğü ihtisas merkezleri hâline gelmiştir. Bu tür müesseselerin yaygınlaştırılması, Selçuklular döneminde Kur’ân eğitiminin hem nitelik hem de nicelik açısından gelişimine büyük katkı sağlamıştır.²⁹ Dâru’l-Kurrâlarda ise Kıraat ilmi ve usulü verilirdi.³⁰ Tarihî kaynaklarda ve arşiv vesikalarında çoğunu şahısların bina ettiği ve günümüze çok azı gelen Dâru’l-Huffâzların sayısı Konya’da otuz civarındadır.³¹

Selçuklularda Kur’ân kıraatinin yüksek seviyede öğretimi ve uygulaması genellikle Dâru’l-Kurrâ olarak adlandırılan yapılarda verilmekteydi. Bu kurumlar bazen medreselerin bir parçası, bazen de bağımsız yapılar olarak kurulmuştur. Dâru’l-Kurrâ’larda tecvid, tashih-i huruf, mukabele, hafızlık ve yedi kıraat üzerine sistemli eğitimler verilmekteydi. Öğrenciler, yetkin hocalardan icâzet almak suretiyle kıraat zincirine dâhil edilirdi. Bu kurumlardaki kıraat öğretimi, sadece ezber odaklı değil; ses, şive, mahreç ve anlam üzerine bina edilmiş bir bilgi aktarımıydı.³²

Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen köklü eğitim reformları çerçevesinde, 1924 tarihinde çıkarılan kanunla Şer’iyye ve Evkaf Vekâleti’ne ya da vakıflara bağlı olarak faaliyet gösteren medrese, Dâru’l-Kurrâ ve Dâru’l-Huffâz gibi geleneksel dinî eğitim kuruluşlarının yönetimi, Maarif Vekâleti’ne (Millî Eğitim Bakanlığı) devredilmiştir. Bu düzenlemenin ardından, 1926 yılında çıkarılan ek bir kanunla söz konusu kurumlar tamamen kapatılmıştır.³³

Zamanın Diyanet İşleri Başkanı Börekçi, bu kurumların Diyanet bünyesinde dini faaliyetlerine devam etmesini talep etmiş; bu talep doğrultusunda söz konusu müesseseler, Kur’ân öğretimini sürdürebilmeleri için “Kur’ân kursu” adıyla yeniden yapılandırılmıştır. Böylece, Osmanlı eğitim mirasının bir parçası olan bu kurumlar yeni bir form altında varlıklarını sürdürmüş; ancak artık modern devletin dinî yapısı içinde, doğrudan Diyanet’e bağlı resmî eğitim birimleri hâline gelmişlerdir.³⁴

2.2. Dâru’l-Hadis

Dâru’l-Hadis, kelime anlamı itibarıyla “hadis okutulan, hadis ilmiyle iştigal edilen yer” anlamına gelmekte olup, İslâm eğitim tarihinde özellikle hadis rivayeti, tedvîni ve şerhi gibi faaliyetlerin yürütüldüğü ilmî müesseseleri ifade etmek üzere kullanılmıştır. Bu kurumlar, hadis ilminin sistemli ve kurumsal düzeyde öğretildiği ihtisas merkezleri olarak kabul edilmiştir. Literatürde bu yapılar, fonksiyonları doğrultusunda “Dâru’s-Sünne”, “Dâru’s-Sünneti’n-Nebeviyye” gibi adlarla da anılmıştır. Bu adlandırmalar, söz konusu kurumların yalnızca ilmî değil, aynı zamanda dinî ve nebevî mirasın muhafazası açısından da taşıdığı önemi vurgulamaktadır. Dâru’l-Hadisler, özellikle klasik dönem İslâm

Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 44.

²⁷ Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. ‘Abdullâh b. Muḥammed b. İbrâhîm el-Livâtî et-Tâncî İbn Batûta İbn Batûta, *Rihletu İbn Batûta* (Ribat: ‘Akademiyetu’l-Memleketu’l-Mağribiyye, ts.), 183.

²⁸ Ebû’l-Fidâ İsmâîl b. ‘Omer b. Keşîr ed-Dimeşkî İbn Keşîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, thk. ‘Abdullah b. ‘Abdulmuḥsin et-Turkî (b.y.: Dâru Hicr, 1418/1997), 14/227-233.

²⁹ Baltacı, *XV-XVII. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, Teşkilatı, Tarihi*, 14.

³⁰ Yusuf Küçükdağ, *Konya Darülkurraları* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2014), 3.

³¹ İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Konya Tarihi* (Konya: Yeni Kitap Basımevi, 1964), 949-962.

³² Mustafa Çağrı, “Kur’ân Kursu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/423-426.

³³ Çağrı, “Kur’ân Kursu”, 26/423-426.

³⁴ Çağrı, “Kur’ân Kursu”, 26/423-426.

medeniyetinde hadis eğitiminin merkezî yapıları olarak önemli bir işlev üstlenmişlerdir.³⁵

Anadolu Selçuklu Devleti’nin önemli hükümdarlarından I. Alâeddin ve II. Gıyâseddin dönemleri, Anadolu coğrafyasında medrese inşasının yoğunlaştığı, ilmî ve mimarî faaliyetlerin büyük ivme kazandığı bir devreye tekabül etmektedir. Bu dönemde inşa edilen pek çok medrese arasında, Çankırı Dâru’l-Hadisî,³⁶ Anadolu Selçuklu dönemine ait en erken örneklerden biri olarak dikkat çekmektedir. Günümüzde halk arasında “Taşmescid” adıyla anılan bu yapı, Osmanlı kaynaklarında ise “Cemâleddin Medresesi” veya “Çankırı Medresesi” şeklinde kayıtlara geçmiştir.

Yapının inşa tarihini belgeleyen orijinal kitâbesi günümüze ulaşmış olup, bu kitâbeye göre medrese, Anadolu Selçuklu atabeglerinden Cemâleddin b. Abdullah tarafından hicrî 640 / milâdî 1242 yılında inşa ettirilmiştir. Bu durum, medresenin yalnızca mimarî değil, aynı zamanda tarihî belge niteliği taşıyan nadir yapılar arasında yer aldığını göstermektedir. Çankırı Dâru’l-Hadisî, hem Selçuklu ilim ve mimarî geleneğinin temsilcisi hem de Anadolu’da hadis eğitiminin kurumsallaşmasına katkı sağlayan öncü yapılardan biridir.³⁷

Anadolu coğrafyasında kurulan önemli Dâru’l-Hadis yapılarından biri de Konya’da inşa edilen İnce Minare Dâru’l-Hadisidir. Bu ilmî müessese, Anadolu Selçuklu vezirlerinden Sâhib Ata Fahreddin Ali’nin himayesinde inşa ettirilmiş olup, mimarî açıdan sanat değeri yüksek yapısı günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır.³⁸ Her ne kadar yapıya ait orijinal kitâbe günümüzde mevcut olmasa da mimarî özellikleri ve tarihî kaynaklara dayalı değerlendirmeler doğrultusunda, bu yapının inşa tarihinin hicrî 675 / milâdî 1276 yılı civarında olduğu kabul edilmektedir. İnce Minare Dâru’l-Hadisî, sadece ilmî faaliyetlerin icra edildiği bir merkez olmakla kalmamış, aynı zamanda dönemin estetik ve mimarî anlayışını yansıtan sembol yapılardan biri olarak da öne çıkmıştır. Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi 592 numaralı defterin 102. sayfasındaki vakfiyesine göre medresenin Dâru’l-Hadis olarak yapıldığı kayıtlıdır.³⁹ Bu kurumlar hadis ilmi okutulmak için yaptırılmıştır.⁴⁰

Mimarî bakımdan klasik medreselerle benzerlik arz eden Dâru’l-Hadisler, esasen belirli bir ilmî alan üzerine yoğunlaşan ihtisas medreseleri niteliğindedir. Bu müesseseler, özellikle hadis ilmi alanında derinleşmiş eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü seçkin kurumlardır. İslâm medeniyetinde hadis ilmine tahsis edilmiş ihtisas yapılarının seçkin örnekleri, farklı coğrafyalarda inşa edilen Dâru’l-Hadislerde görülmektedir. Örneğin, Şam’da yer alan ve dönemin önde gelen muhaddislerinden İbn Asâkir’in ders verdiği Nûriyye Dâru’l-Hadisî, hadis eğitiminin kurumsallaşması açısından büyük öneme sahiptir. Aynı şehirde bulunan Eşrefiyye Dâru’l-Hadisî ise, İbnü’s-Salâh ve Muhyiddin en-Nevevî gibi alanında temayüz etmiş âlimlerin müderrislik yaptığı seçkin bir eğitim kurumu olarak dikkat çekmektedir. Bu yapılar, Şam’ın ilmî canlılığını yansıtan temel hadis merkezlerindendir.

Buna benzer şekilde, Kahire’de inşa edildiği düşünülen Kâmilîyye Dâru’l-Hadisî ile Bağdat’taki meşhur Müstansırıyye Dâru’l-Hadisî de klasik İslâm dünyasında hadis tahsiline adanmış seçkin kurumlardandır. Bu müesseseler, sadece ilmî faaliyetlerin değil, aynı zamanda eğitim-öğretim

³⁵ Nebi Bozkurt, “Dâru’l-Hadis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/527-529.

³⁶ Kuran, *Anadolu Medreseleri*, 1/54-55.

³⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı – Rıdvan Nâfiz Edgüer, *Anadolu Türk Tarihi Tedkikatından Sivas Şehri*, İstanbul 1346/1928, 113-116.; Ali Yardım, “Dâru’l-Hadis (Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar’da Dâru’l-Hadis)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/529-532.

³⁸ Sadi Bayram - Ahmet Hamdi Karabacak, “Sahib Ata Fahrü’l-din Ali’nin Konya, İmaret ve Sivas Gökmedrese Vakfiyeleri”, *VD*, 13 (1981), 31-69; Doğan Yavaş - Ahmet Vefa Çobanoğlu, “İnce Minareli Medrese”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/22/269-270.

³⁹ Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Konya Tarihi*, 802-818.

⁴⁰ İsmail Dinçdir, *Türkiye Selçuklu Devletinde Eğitim Sistemi* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 25.

yöntemlerinin geliştiği ve nebevî mirasın sahih biçimde aktarıldığı ilim merkezleri olarak büyük önem taşımaktadır.

Anadolu sahasında ise Selçuklu döneminde inşa edilen Konya’daki İnce Minareli Medrese (Dâru’l-Hadis) ile Sivas’taki Gökmedrese, bu ihtisas geleneğinin önemli temsilcileri arasında yer almaktadır. Hem mimarî estetikleri hem de ilmî üretime katkıları bakımından öne çıkan bu yapılar, Anadolu’da hadis eğitiminin yaygınlaşmasına ve kurumsal bir kimlik kazanmasına vesile olmuşlardır.⁴¹

Dâru’l-Hadis bünyesinde yer alan mescidlerde, namazların kaldırılması ve gerekli niteliklere sahip olunması hâlinde yedi kıraat okutulması amacıyla imam görevlendirilirdi. Bu görev zaman zaman, kıraat ilmiyle meşgul olan ve “mukrî” olarak bilinen kıraat hocaları tarafından da icra edilmekteydi. Mukrî’nin bu görevi üstlenmesi durumunda, kendisine aylık 60 dirhem maaş tahsis edilirdi. Şayet imamlık ve kıraat öğreticiliği vazifeleri iki ayrı şahsa tevdi edilmişse, belirlenen maaş miktarı bu kişiler arasında paylaştırılırdı. Mescidde görevli bir müezzin de bulunmaktaydı ve kendisine aylık 20 dirhem ücret ödenirdi. Ayrıca, Dâru’l-Hadislerde hadis ilmini yüksek sesle okuyan ve talebelere aktaran “kârî-i hadis” unvanına sahip bir görevli daha bulunur; bu kişinin aylık maaşı ise 24 dirhem olarak belirlenirdi. Bu uygulamalar, dönemin ilmî müesseselerinde görev dağılımının ne derece sistematik ve mali açıdan düzenli olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.⁴²

3. Kur’ân ve Hadis Eğitiminin Türk-İslam Kültür ve Sanatına Katkısı

3.1. Hat

Kur’ân ve hadis metinleri, bu dönemde yalnızca sözlü olarak değil; yazılı ve görsel biçimlerde de kültür hayatına dâhil olmuştur. Mushafların yazımı, hat sanatı ile buluşmuş; kıraat öğretiminde sesin estetiği, musiki ile ilişkilendirilmiştir. Hadislerin duvarlara nakşedilmesi, minber kürsülerine işlenmesi, eğitimle sanatın iç içe geçtiği bir anlayışın göstergesidir. Bu çerçevede, medrese-mescid birlikteliği yalnızca bilgi aktarımının değil; kültürün, ahlâkın ve sanatın taşıyıcısı olmuştur.

Ünlü hattat Yâkût el-Müsta’sımî’nin vefatının ardından, onun geliştirdiği ve klasik İslâm hat sanatının temelini oluşturan “aklâm-ı sitte” anlayışı, doğrudan kendisinden eğitim almış üstat hattatlar aracılığıyla geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Bu sanat anlayışı, özellikle Bağdat’tan başlayarak Anadolu, Mısır, Suriye, İran ve Mâverâünnehir gibi İslâm medeniyetinin önde gelen merkezlerine ulaşmış; böylece İslâm hat geleneğinde kalıcı ve etkili bir ekol hâline gelmiştir.⁴³

Aklâm-ı sitte diye adlandırılan bu altı yazı türü, sülüs-nesih... şeklinde, genellikle birbirini tamamlayan ikili gruplar hâlinde tasnif edilmektedir. Her bir grup hem estetik hem de fonksiyonel yönleriyle belirli kullanım alanlarına hitap etmiş; Kur’ân yazımından diplomatik belgelerin tanzimine kadar geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Yâkût’un bu altı hattı sistematik biçimde disipline etmesi, sonraki yüzyıllarda hat sanatının klasikleşmesinde ve standartlaşmasında belirleyici bir rol oynamıştır.⁴⁴

Anadolu Selçukluları döneminde zirveye ulaşan Selçuklu sülüsü ve genel anlamda Anadolu Selçuklu sanatının estetik karakterini anlayabilmek için, bu üslubun kökenlerini Karahanlılar ve Büyük Selçuklular döneminde gelişen sanat anlayışında aramak isabetli olacaktır. Anadolu Selçuklu Devleti, kendisinden önceki Türk-İslâm sanat birikimini yalnızca devralmakla kalmamış; aynı zamanda egemenliği altındaki coğrafyalarda yerleşik bulunan çeşitli kültür ve medeniyetlerin sanat anlayışlarıyla

⁴¹ Yardım, “Dâru’l-Hadis”, 8/529-532.

⁴² Bozkurt, “Dâru’l-Hadis”, 8/527-529.

⁴³ M. Uğur Derman, “Hat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/427-437.

⁴⁴ Derman, “Hat”, 16/427-437.

bu mirası sentezleyerek özgün bir üslup meydana getirmiştir.⁴⁵

Bu sentez süreci, mimarîden hat sanatına, çinçilikten taş işçiliğine kadar pek çok sanatsal alanda kendini göstermiş; böylece Anadolu Selçuklu sanatı, çok katmanlı ve kozmopolit bir estetik yapı kazanmıştır. Selçuklu sülüsü olarak bilinen yazı karakteri de bu özgünleşme sürecinin önemli bir parçası olmuş hem dinî hem de sivil mimarî unsurlar üzerinde zarafetle uygulanarak, hat sanatında yeni bir dönemin kapısını aralamıştır⁴⁶

Kûfî’den sülüse, özellikle taş malzemeye kademeli bir gelişim süreci beklenirken, 1196 yılına ait Divriği’deki Sitti Melik Türbesi kitabesinde görülen olgun ve ustalıklı işlenmiş sülüs yazı, bu geçişin beklenenden daha erken ve ileri düzeyde gerçekleştiğini göstermektedir. Genellikle kitap ve el yazmalarında evrimini tamamlayan sülüs yazının, taş yüzeylerde bu denli gelişkin bir formda ortaya çıkışını, yazı karakterinin yapısal özellikleriyle açıklamak mümkündür. Nitekim, sülüs yazının kıvrımlı ve dengeli hatları, geometrik ve köşeli formlara sahip kûfî yazıya nazaran taş malzemenin işlenme özelliklerine daha uygun düşmekte ve estetik uyum sağlamaktadır.

Bu nedenle, taş işçiliğinde sülüs yazının tercih edilmesi yalnızca bir süsleme tercihi değil, aynı zamanda yazının malzeme ile olan teknik uyumunun da bir sonucudur. Anadolu Selçuklu dönemi boyunca bu eğilim giderek belirginleşmiş ve mimarî eserlerdeki kitâbelerde sülüs yazı, yaygın ve süreklilik arz eden bir yazı türü hâline gelmiştir. Böylece, Anadolu Selçuklu taş yazı geleneği, kûfiden sülüse geçişte sadece estetik değil, teknik ve fonksiyonel açıdan da rasyonel bir yönelim sergilemiştir.⁴⁷

3.2. Selçuklu Dönemi Anadolu Camilerinde Mimari Gelişim: Pâyeli Tipin Devamı ve Yenilik Arayışları

Mescidler, camiler mabed olmanın yanı sıra idare, eğitim ve öğretim için kullanılmıştır.⁴⁸ Kur’ân’da mescidlerin dinî, toplumsal ve ruhsal işlevlerine dikkat çeken pek çok âyet yer almaktadır. Bu âyetler, mescidleri yalnızca ibadet edilen fiziksel yapılar olmanın ötesinde, tevhid inancının yaşandığı, zikir ve tesbihin süreklilik kazandığı, aynı zamanda toplumsal huzurun ve manevî disiplinin tesis edildiği kutsal mekânlar olarak tanımlamaktadır. en-Nûr sûresi 24/36. âyette geçen, “*Allah’ın adının anıldığı, sabah akşam tesbih edilen ve namaz kılınan evler*” ifadesi, mescidlerin asli fonksiyonunu açık biçimde ortaya koymakta ve onları, Allah ile kul arasında sürekli bir bağ kurulan mekânlar olarak tanımlamaktadır.

Benzer şekilde, et-Tevbe sûresi 9/108. âyette yer alan, “*İlk günden takvâ üzere kurulan mescid, içinde namaz kılmana daha uygundur*” ifadesi, mescidlerin yalnızca fiziksel değil, manevî bir temel üzerine bina edilmesi gerektiğini vurgulamakta ve bu yapılar arasında niteliksel bir ayrım ortaya koymaktadır.

el-Hac sûresi 22/40. âyette ise, “*Eğer Allah, insanların bir kısmını diğerleriyle defetmeseydi, içinde Allah’ın isminin çokça anıldığı mescidler yıkılır giderdi*” buyurularak, mescidlerin korunmasının ve işlevlerinin devam ettirilmesinin, yalnızca dinî açıdan değil, toplumsal denge ve huzurun sürdürülebilirliği açısından da hayati bir görev olduğu ifade edilmektedir.

⁴⁵ Özgür Çetintaş N. Rengin Oyman, “Hat Sanatında Bir Yazı Türü Olarak Selçuklu Sülüsü (Dini Mimari Eserler Örneğinde Bir Değerlendirme)”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/2 (Aralık 2017), 4448.

⁴⁶ Metin Şahinoğlu, *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Yazının Dekoratif Eleman Olarak Kullanılışı* (İstanbul: Türk Eğitim Vakfı Yayınları, 1977, 24.

⁴⁷ Özgür Çetintaş N. Rengin Oyman, “Hat Sanatında Bir Yazı Türü Olarak Selçuklu Sülüsü (Dini Mimari Eserler Örneğinde Bir Değerlendirme)”, 444-476.

⁴⁸ Ahmet Önkal - Nebi Bozkurt, “Cami (Dinî ve Sosyokültürel Tarihi)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/46-56.

Bu âyetler bütünlüğünde değerlendirildiğinde, mescidlerin sadece mimarî varlıklar değil, aynı zamanda bir inanç toplumunun ruhunu besleyen, kimliğini şekillendiren ve birlik duygusunu pekiştiren ilahî merkezler olduğu anlaşılmaktadır.

Hız. Peygamber de bu ilkeyi bizzat uygulamalarıyla pekiştirmiştir. Nitekim bir kişinin mescide girerek kayıp devesini sormasını uygun bulmamış; bu tutumu aracılığıyla mescidlerin asli maksadının ibadet ve zikrullah olduğunu vurgulamış, bu kutsal mekânların dünyevî işlerle meşgûliyet yeri hâline getirilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla hem Kur’ânî perspektif hem de nebevî uygulamalar, mescidlerin kuruluş amacına uygun biçimde kullanılmasının dini ve ahlaki bir sorumluluk olduğunu ortaya koymaktadır.⁴⁹

1071 Malazgirt Zaferi ile Anadolu kapılarının Türklere açılması, beraberinde İslâm mimarisinin bu coğrafyada yerleşmesini ve gelişmesini de mümkün kılmıştır. Bu süreçte inşa edilen ilk camilerin mimari özellikleri incelendiğinde, Selçuklu Türkleri’nin klasik İslâm mimarisindeki pâveli cami tipine bağlı kaldıkları anlaşılmaktadır. Ancak Anadolu’nun iklim koşulları ve bölgesel sanat zevki, bu geleneksel şemada birtakım yeniliklerin doğmasına zemin hazırlamıştır. 1100’lü yılların başlarında inşa edilen **Anı Camii**, bu dönüşümün erken örneklerinden biridir. Caminin mimarisinde kullanılan bodur taş pâyelerin, yine taş malzemeye örülmüş tonozları taşıdığı görülmektedir. Ayrıca, yapının dikkat çeken unsurlarından biri olan heybetli taş minaresi, Selçuklu döneminde minarelerin yalnızca işlevsel değil, aynı zamanda zafer anıtı hüviyetinde tasarlandığını ortaya koymaktadır.⁵⁰ Camilerdeki mimari yapıda Kuran kültürünün etkisiyle değişim göstermiştir. Selçuklu mimarisi de kendine özgü bir yapı oluşmuştur.

Anadolu’nun en eski camilerinden sayılan ve yine yaklaşık 1100’lü yıllarda inşa edilen **Sivas Ulu Cami**, Dânişmendîler döneminin önemli mimari eserleri arasında yer almaktadır. Caminin çatısı ilk inşa edildiği dönemde düz dam ile örtülmüşken, yakın tarihlerde yapılan büyük çaplı bir onarım sonucu beton örtüye dönüştürülmüştür.⁵¹ Bir diğer önemli örnek ise **Konya Alâeddin Camii**’dir. Caminin inşasına 1155 yılında Rükneddin Mesud döneminde başlanmış, yapım süreci I. Alâeddin Keykubad döneminde, 1220 yılında tamamlanmıştır. Mimari özellikleri incelendiğinde caminin ilk formunun izlerini koruduğu görülmekte; bu da caminin, Anadolu’daki ilk büyük Selçuklu camilerinden biri olarak klasik pâveli tipin gelişimini belgeleyen özgün bir örnek olduğunu göstermektedir.⁵²

Bu yapılar, Selçuklu mimarisinin Anadolu’ya adaptasyonu sürecinde, geleneksel İslâm mimarisinin temel ilkelerinin nasıl yeniden yorumlandığını ve bölgesel şartlara nasıl uyarlandığını gözler önüne sermektedir.

4. Dinî Eğitimin Pedagojik Boyutu ve Toplumsal Etkileri

Kur’ân kıraati eğitimi, talebenin sadece bilgi kazanımıyla değil; ses terbiyesi, diksiyon, disiplin ve dikkat gibi değerlerle bütünleşmesini sağlamıştır. Benzer şekilde hadis öğretimi, ahlâkî ilkelerin ve Hız. Peygamber’in sünnetinin talebeye fiilî olarak aktarılmasına vesile olmuştur. Mukabele, mushaftan yüzüne okuma, ezber gibi uygulamalar, bireysel eğitimi toplumla bütünleştiren gelenekler hâline gelmiştir. Camide hatim halkaları, medresede hadis halkaları, cemaatle ilim talep etmenin ruhunu canlı tutmuştur.⁵³

⁴⁹ İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, “Mesâcid”, 11.

⁵⁰ Semavi Eyice, “Cami (Mimari Tarihi)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/56-90.

⁵¹ Eyice, “Cami”, 7/56-90.

⁵² Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Konya Tarihi*, 293-317.

⁵³ Abdülhekim Ağırbaş, “Hız. Peygamber Döneminde Kur’ân/Kıraat Eğitim-Öğretimi”, *Darülhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 1 (Aralık 2021), 86-90.

SONUÇ

11–13. yüzyıllar arasında Anadolu’da teşekkül eden Kur’ân kıraati ve hadis öğretim kurumları, yalnızca dinî bilgilerin aktarımını amaçlayan yapılar olarak değil, aynı zamanda Türk-İslâm medeniyetinin entelektüel, kültürel ve estetik temellerini kurumsal düzeyde şekillendiren merkezler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kurumlar, eğitim faaliyetini salt bir öğretim süreci olarak görmemiş; bireyin zihinsel yetkinliğini, ahlâkî olgunluğunu ve manevî derinliğini geliştirmeyi hedefleyen bütüncül bir yaklaşım benimsemiştir. Dâru’l-Kurrâ ve Dâru’l-Hadislerde yetişen âlimler, yalnızca ilmi bir otorite değil; aynı zamanda toplumsal rehber, kültürel mirasın taşıyıcısı ve sanatın koruyucusu konumuna yükselmişlerdir. Bu yönüyle söz konusu kurumlar, Selçuklu toplumunda bilgi, inanç ve estetik arasındaki dengenin somutlaştığı birer medeniyet laboratuvarı işlevi görmüştür. İlimle sanatın kesişiminde yer alan bu kurumlar, eğitim sürecini yalnızca teorik bir aktarım olarak değil, aynı zamanda bir kültürel temsil biçimi olarak da kurgulamıştır. Dâru’l-Kurrâ ve Dâru’l-Hadislerin mimarî estetiğinde, kitâbelerinde kullanılan sülüs ve kûfî hatlarda, hatta mekân düzeninde bile ilimle sanat arasındaki canlı ilişki açıkça gözlemlenmektedir. Bu sanatsal unsurlar, yalnızca süsleme amacı taşımamış; Kur’ân kùltürünün görsel bir temsiline dönüşerek, bilginin hem zihinsel hem estetik bir tecrübeye dönüşmesini sağlamıştır.

Vakıf sistemiyle desteklenen bu kurumlar, dönemin eğitim anlayışının ne denli planlı ve sürdürülebilir bir kurumsal yapıya dayandığını göstermektedir. Vakfiyelerde kayıt altına alınan müderris, muîd, talebe ve hizmet kadroları; müfredat içerikleri ve mali düzenlemeler, Selçuklu eğitim geleneğinin kurumsal rasyonaliteye sahip bir yapıda işlediğini kanıtlamaktadır. Bu düzen, yalnızca ilim üretimini değil, aynı zamanda bu ilmin kuşaklar boyunca devamlılığını da güvence altına almıştır. Söz konusu kurumlar, bireysel eğitimin ötesine geçerek toplumsal dönüşümün de merkezinde yer almıştır. Medrese-mescid bütünlüğü, dinî bilginin yalnızca medrese duvarlarıyla sınırlı kalmamasını, doğrudan halkla buluşmasını sağlamış; böylece dinî ilimler toplumun geniş kesimlerine yayılmıştır. Bu durum, bilgi ve inancın sosyal tabanla bütünleşmesini sağlayan erken dönem bir “kamusal eğitim modeli”nin varlığına işaret etmektedir. Sonuç olarak, Anadolu Selçuklu döneminde kurumsallaşan Kur’ân ve hadis eğitim müesseseleri, Türk-İslâm medeniyetinin düşünsel, estetik ve toplumsal yapısının biçimlenmesinde belirleyici bir rol üstlenmiştir. Bu kurumlar, dinî ilimlerin pedagojik yöntemlerini derinleştirirken; sanat, mimarî ve vakıf kùltürü aracılığıyla eğitimi çok boyutlu bir tecrübeye dönüştürmüştür. Günümüz din eğitimi yaklaşımları açısından bakıldığında, bu tarihî miras yalnızca geçmişe ait bir hatıra değil; ilimle estetiği, maneviyatla aklı ve kurumsallıkla toplumsal faydayı birleştiren örnek bir model niteliğindedir. Eğitimde kurumsal süreklilik, disiplinler arası bütünleşme ve vakıf temelli dayanışma gibi unsurlar, modern İslâm eğitim kurumlarının yeniden yapılanma süreçlerinde dikkate alınması gereken temel ilkeler arasında yer almalıdır.

Öneriler

1.Tarihî Eğitim Kurumlarının İncelenmesi ve Belgelendirilmesi:

Anadolu Selçuklu dönemine ait Dâru’l-Kurrâ ve Dâru’l-Hadis yapılarının mimarî, epigrafik ve arşivsel açıdan sistematik biçimde belgelenmesi, Türk-İslâm eğitim tarihine ilişkin verilerin bütüncül olarak değerlendirilmesine katkı sağlayacaktır.

2.Disiplinler Arası Yaklaşımların Güçlendirilmesi:

Kur’ân ve hadis öğretim kurumlarının yalnızca dinî yönüyle değil; mimarî, sanat tarihi, sosyoloji ve eğitim bilimi perspektiflerinden de ele alınması, bu kurumların çok katmanlı işlevlerini anlamayı kolaylaştıracaktır.

3.Vakıf Modelinin Günümüze Uyarlanması:

Selçuklu dönemi vakıf sisteminin, eğitim kurumlarının mali sürdürülebilirliğini sağlamadaki rolü dikkate alınarak; günümüz dinî eğitim kurumlarında benzer dayanışma temelli finansman modelleri geliştirilebilir.

4.Geleneksel Pedagojik Unsurların Modern Eğitimle Bütünleştirilmesi:

Medreselerde uygulanan birebir ders yöntemi, ezber ve müzakere temelli öğrenme gibi pedagojik uygulamalar, çağdaş eğitim teknolojileriyle sentezlenerek yeniden değerlendirilebilir.

5.Toplumsal Katılımın Artırılması:

Medrese-mescid birlikteliğinden esinle, günümüz din eğitimi kurumlarının halkla etkileşimini güçlendiren sosyal sorumluluk projeleri ve yaygın eğitim faaliyetleri teşvik edilmelidir.

6.Estetik Boyutun Eğitimde Yeniden Canlandırılması:

Hat sanatı, mimarî estetik ve tezyinat gibi unsurlar, dinî eğitimin parçası olarak yeniden müfredatlara dâhil edilerek, ilimle estetik arasındaki tarihî bütünlük korunmalıdır.

7.Karşılaştırmalı Eğitim Çalışmalarının Teşvik Edilmesi:

Selçuklu dönemi kurumlarının yapısı, diğer İslâm coğrafyalarındaki dârülhadîs ve dârülkurra modelleriyle karşılaştırılarak, İslâm eğitim geleneğinin ortak ilkeleri ve yerel farklılıkları ortaya konulabilir.

Author Contributions / Yazarların Katkısı:	Author / Yazar 1
Conceptualization (CRediT 1) / Araştırmanın Tasarımı	%100
Data Curation (CRediT 2) / Veri Toplanması /	%100
Investigation - Analysis - Validation (CRediT 3-4-6-11)/ Araştırma - Veri Analizi- Doğrulama	%100
Writing (CRediT 12-13) / Makalenin Yazımı	%100
Writing – Review & Editing (CRediT 14) / Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi	%100

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

KAYNAKÇA

- Abdûlbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire, 1950. Basım, ts.
- Ağırbaş, Abdülhekim. “Hz. Peygamber Döneminde Kur’ân/Kıraat Eğitim-Öğretimi”. *Darülhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 1 (Aralık 2021), 83-117.
- Baltacı, Cahit. *XV-XVII. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, Teşkilatı, Tarihi*. İstanbul, 1970.
- Bayram, Sâdi - Karabacak, Ahmet Hamdi. “Sahib Ata Fahrü’-d-din Ali’nin Konya, İmarek ve Sivas Gökmedrese Vakfiyeleri”, *VD*, 13 (1981).
- Bozkurt, Nebi. “Dârülhadis”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Bozkurt, Nebi. “Dârülkurâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Bozkurt, Nebi. “Medrese”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Çağrııcı, Mustafa. “Kur’an Kursu”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Derman, M. Uğur. “Hat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Dinçdir, İsmail. *Türkiye Selçuklu Devletinde Eğitim Sistemi*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe. *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere: Ahbârü'l-Medîneti'n-nebeviyye (nşr. Fehîm M.Şeltût)*. 4 Cilt, 1399.
- Ertuğrul, Özkan. “Çifte Minareli Medrese”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Eyice, Semavi. “Barthold, Vasilij Viladimiroviç”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/85-87. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Eyice, Semavi. “Cami (Mimari Tarihi)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Halaçoğlu, Yusuf. “Anadolu (Anadolu’nun Osmanlı Hâkimiyetine Geçiş)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. İstanbul: İrfan Yayınları, 5. Basım, 1991.
- Hayit, Baymirza. *Türkistan’daki Medreselerin İslâm-Türk Kültüründeki Rolü (Türk Cumhuriyetlerindeki Kültür Varlıkları)*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1993.
- el-Huzâî, Ali b. Muhammed, *Tahrîcî'd-delâlati's-sem'iyye* (nşr. Ahmed M. Ebû Selâme), Kahire 1401/1980, s. 80.
- İbn Batûta, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. ‘Abdullâh b. Muhammed b. İbrahim el-Livâtî et-Şancî, *Rihletu İbn Batûta*. 2 Cilt. Ribat: ‘Akademiyyetu'l-Memleketu'l-Mağribiyye, ts.
- İbn Keşir, Ebû'l-Fidâ ‘İsmâîl b. ‘Omer b. Keşir ed-Dimeşkî. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. ‘Abdullah b. ‘Abdulmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. b.y.: Dâru Hicr, 1418/1997.
- İbn Mâce, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sunenu İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd ‘Abdûlbâkî. 2 Cilt. b.y.: Dâru ‘İhyâ’i'l-Kutubi'l-‘Arabiyye, ts.
- İbn Sa’d, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Sa’d b. Menî’. *et-Tabakâtü'l-Kubrâ*. thk. İhsân ‘Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdir, 1388/1968.
- İbnu'l-Eşir, Ebû'l-Hasen ‘Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-Târîh*. thk. ‘Umar ‘Abdusselâm Tedmurî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-‘Arabî, 1417/1997.
- İbnu'l-Kalânsî, Hamza b. Esed b. ‘Ali et-Temîmî. *Târîh Dimeşk*. thk. Suheyl Zekkâr. Dimaşk: y.y., 1403/1983.
- İbnu'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn b. el-Cezerî Muhammed. *Ğâyetü'n-Nihâye fi Tabakâtü'l-Kurrâ*. 3 Cilt. Bergstraesser: Mektebetu İbn Teymiyye, 1351/1932.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn b. el-Cezerî Muhammed. *Muncidu'l-Mukri'in ve Murşidu't-Tâlibîn*. b.y.: y.y., 1420/1999.
- İpşirli, Mehmet. “Anadolu (Eğitim ve Öğretim)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Konyalı, İbrahim Hakkı. *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Konya Tarihi*. Konya: Yeni Kitap Basımevi, 1. Baskı., 1964.
- Kuran, Aptullah. *Anadolu Medreseleri*. Ankara, 1969.
- Küçükdağ, Yusuf. *Konya Darülkurraları*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2014.
- Mağrîzî, Ebu'l-‘Abbâs Ahmed b. ‘Ali el-Huseynî el-. *el-Mevâ'iz ve'l-I'tibâr bi Zikri'l-Hıfâ ve'l-‘Âşâr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 1418.
- Ocak, Ahmet Yaşar. “Anadolu (Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Önkâl, Ahmet - Bozkurt, Nebi. “Cami (Dinî ve Sosyokültürel Tarihi)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özgür Çetintaş N. Rengin Oyman. “Hat Sanatında Bir Yazı Türü Olarak Selçuklu Sülüsü (Dini Mimari Eserler Örneklerinde Bir Değerlendirme)”. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/2 (Aralık 2017), 444-476.
- Sevim, Ali. “Süleyman Şah I”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kur’ân-ı Kerîm Meâlî. çev. Muzaffer Şahin - Halil Altuntaş. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Şahinoğlu, Metin. *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Yazının Dekoratif Eleman Olarak Kullanılışı*. İstanbul: Türk Eğitim Vakfı Yayınları, 1977.
- et-Tebrîzî, Hatîb. *Mişkâtü'l-Meşâbih* (nşr. M. Nâsirüddin el-Elbânî), Dimaşk 1380/1961, I, 71 (nr. 71).
- Topal, Nevzat. *Anadolu Selçukluları Devrinde Aksaray Şehri*. Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora

Tezi, 2006.

Tuncel, Metin. “Anadolu (Coğrafya)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı- Edgüer Nâfiz Edgüer, *Anadolu Türk Tarihi Tedkikatından Sivas Şehri*, İstanbul 1346/1928

Yardım, Ali. “Dârülhadis (Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar’da Dârülhadis)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Yavaş, Doğan - Çobanoğlu, Ahmet Vefa. “İnce Minareli Medrese”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.